

WODIANER-NEMESSURI ZOLTÁN

*A bíboros**Gondolatok egy dokumentum-játékfilmhez*

A Gellérthegy oldalán, mesterséges vízésés fölött áll egy oszlopokkal körülvelt szobor. 1905-ben emelték Gellért püspök emlékére, akit 1046-ban öltek meg a Vata-féle pogánylázadás résztvevői. Gellért az I. István királlyal és Imre fiával 1083-ban együtt avatott harmadik magyar szent. Az utolsó V. István húga, Margit, akit a pápa 1943-ban kanonizált. Mindszenty József a következő, akinek szenttéavatási eljárása 1992 óta folyamatban van. Élete és munkássága sokak szerint szent Gellértéhez hasonló, mivel vele összevethető jelenség; az Egyházat éppolyan veszélyeztetett helyzetben vette át, és neki is mártírsors jutott.

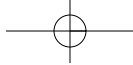
A LELKIPÁSZTOR SOKOLDALÚSÁGA

Mindszenty József, a káplán, hittanár, plébános, prelátus, apát, veszprémi püspök, esztergomi érsek, majd bíboros fordulatoss élete valóban filmre kívánkozik. Volt mezőgazda, lapszerkesztő, pártszervező, kora egyik legnagyobb építetője, az Egyház – mai kifejezéssel szólván – hatalmas munkabírású „menedzsere”, történész, szociológus, nagyhatású művek szerzője, hitszónok és karizmatikus közéleti személyiség. Az ősegyház, illetve a kora középkor szinte újjászületett hitvallója, a rászorulók gyámolítója, izzó hitű lelkipásztor. A Sforza Pallavicini örgróf által meggyilkolt Martinuzzi (Utyeszenics) Fráter György gyulafehérvári érseken kívül a magyar egyház egyetlen mártír sorsú bíborosa. Élete tökéletesen leképezi azt a kilenc korszakot (Monarchia, I. világháború, Károlyi-kormány, illetve proletárdiktatúra, Horthy-gr. Bethlen-féle konszolidáció, Gömbös Gyula miniszterelnök fellépése, II. világháború, nyilas kormány, koalíciós időszak, állampárti diktatúra, 1956-os forradalom és szabadságharc, lazuló elnyomás és hidegháborús enyhülés), melynek börtöneiben is részese volt.

Példaképei Padányi Bíró Márton veszprémi püspök, az ellenreformáció harcosa, építő és egyházszerző (akiről tudományos értékű monográfiát írt), valamint Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök, a társadalmi igazságosságot és a szolidaritást hirdető keresztényszociális eszme előfutára, végül Mikes János erdélyi püspök, de a korai hitvallók is alapvető hatást gyakoroltak rá. Felfogását, egész eszmerendszerét azonban mindenekelőtt paraszti származása határozta meg.

GYÖKEREI ÉS SZEMÉLYISÉGE

Osztrák eredetű őse a török elleni harcokban köznemesi oklevelet kapott, a család két generáció alatt vérségileg is magyarrá vált, és néhány kiemelkedő tagjától eltekintve (papok, katonatisztek, vármegyei tisztviselők) középparaszti sorba

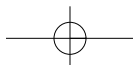

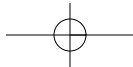
tartozott, vagyis földdel-szőlővel gazdálkodva élt századokon át az eleinte különálló két faluban: Csehin és Mindszenten. A későbbi bíboros gondolkodását és pályáját a földműves család, bíróviselt egyházközségi elnök apja és mélyen vallásos édesanyja – főképp utóbbi – határozta meg. Az Osztrák–Magyar Monarchiában mélyen gyökerező felfogásuk, konzervatív vallásosságuk és tekintélytiszteletük vezérelte a fiatal Pehm Józsefet mind a papi pályára, mind azt messze meghaladóan a közélet és a lekipásztortól szokatlanul aktív társadalmi szerepvállalás felé. Ezért történész körökben haláláig (és azután) csupa szélsőséges vélemény formálódott róla: lobogó rajongás és a szenteknek kijáró tisztelet, nézetei élesen kritikus elemzése vagy gyűlölködő elutasítás. Megítélésében még az Egyház sem jutott homogén álláspontra, sőt: az elismerés mellett egyes megnyilvánulásai és politikai koncepciója vita tárgya ma is. Főképp amiatt, hogy erkölcsi kérdésekben semmilyen kompromisszumot sem volt hajlandó kötni; az Egyház önállóságára és társadalmi szerepvállalására, a magyarságtudat ápolására és az elesettek felkarolására vonatkozóan különösen nem. Mindezt egyfelől indokolják a történelmi változások során szüntelen keresgélt fogódzói és a a szerves társadalmi építkezéshez való ragaszkodás, másfelől kérelhetetlen meggyőződése és erős küldetésstudata, a végletekig önfeláldozó alakja. A XX. századba nehezen illeszthető, a korai egyházatyákra emlékeztető személyiség. A kétezere éves Egyház e kiemelkedő főpapjához hasonlót egy ideje keveset képes felmutatni.

Óriási energiák mozgatták, holott gyógyíthatatlan Basedow-kórban szenvedett. Fegyelmezetten tűrte, indulatait féken tartotta, de zárkózott és aszketikus lélek-ként zalaegerszegi hittanár korától kezdve csak legszűkebb munkatársai körében érezte jól magát. Meglepő korán, 27 éves korában lett a város plébánosa, később pápai prelátus, majd apát, egyben a megyei közélet meghatározó alakja. Kiváló szervezőként számos új plébániát alapított, közösségi házat, menhelyet, iskolákat építtetett, katolikus egyesületeket, heti- majd napilapot és nyomdát hozott létre, de ami a legfontosabb: a Prohászka püspök hirdette keresztényszociális gondolatot a mindennapi gyakorlatba ültette át.

Emlékezetes a pacsai csendőrsortüzet követő magatartása. Az árverezők az ottani vásárra hajtották a zsellérek adótartozás fejében elhajtott marháit. A szegény-parasztok tiltakozását és a végrehajtók megrohanását lövöldözés követte, majd bírósági eljárás, melyet Mindszenty közbenjárása lényegesen enyhített. Fellépésével megmentette a vádlottak családrait az éhezéstől. Ő próbálta megakadályozni, hogy Festetics herceg egyik eladó szántóját az ottani kisbirtokosok helyett egy ügyvéd vásárolja meg. Alapvető törekvése volt, hogy az 500 holdon felüli területekből juttassák földhöz a szegényparasztokat; beleértve az egyházi nagybirtokokat is. Később veszprémi püspökként kormányelőterjesztésben tett rá javaslatot – eredménytelenül.

Származása alapján jól tudta, hogy Magyarországot talaj- és klimatikus viszonyai, de a falu megtartó ereje miatt is elsősorban a mezőgazdaság emelheti fel. Ez társadalomszervező-szociális munkásságának mindvégig vezérfonala volt, és – szinte látnoki gondolatként – ma is érvényes. Nem csupán kegyesség és adakozás ösz-

tönözte, hogy az önhibájukon kívül elárverezett zalai gazdák házát-földjét megvegye és visszajuttassa; hogy élelmiszersegéllyel járja a várost; hogy a szegény sorsú diákoknak ingyen szállást-étkezést biztosítson és így tovább. Mindez a magyar vidék gazdagítására, egy földműves középosztály létrehozására irányuló program része, melyről számtalan cikket és tanulmány írt.

Nem volt a környéken hívő család, akit név szerint nem ismert. Papi és közírói tevékenysége mellett politikai funkciót is vállalt, mert meggyőződése hirdetését nem kívánta a szöszékre korlátozni. A balliberális médiatársadalmak Nyugaton és Keleten egyaránt az Egyház tevékenységét mindinkább igyekeznek a templomokba szorítani, közéleti szerepvállalását eljelentékteleníteni és a vallásos meggyőződést magánügygé degradálni; Mindszenty József pedig épp e jelenség ellen lépett fel a legharcosabban. Személyiségére jellemző névváltoztatása is, mely kifejezte a magyarsághoz tartozását és falusi származását.

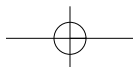
FELÍVELŐ PÁLYAFUTÁSA

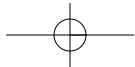
Mindszenty „apát urat” – ahogy meggyeszerzte hívták – 1944-ben XII. Pius pápa veszprémi megyéspüspökké nevezte ki. Tény, hogy a kormányzat és Serédi Jusztinián hercegprímás óhaja ellenére. A református Horthy Miklós nem örült az őt nem tisztelő, köztudottan legitimista Mindszenty előlépésének, Serédi pedig hiányos műveltségére, türelmetlenségére és ridegségére hivatkozva ellenezte a püspöki megbízást.

Sajátosan viszonyult a Horthy-rendszerhez. Szilárd meggyőződése volt az alkotmányos monarchia elsőbbsége egy „király nélküli királyság”, vagyis Horthy Miklós és körei koncepciójával szemben; más szóval nem a kormányzó személyét, hanem államfői szerepvállalását kifogásolta, és ellenezte a Habsburgok trónfosztását. Elutasította a két világháború közötti Magyarország társadalmi visszasságait, az államigazgatás érdekalapú „urambátyám” kapcsolatrendszerét, általában minden érdemtelenül szerzett kiváltságot. Horhy névnapján nem vállalta a Miklós-napi hálaadó szentmise bemutatását, sőt, 1942-ben, Horthy István kormányzóhelyettségé választásakor aláírásokat gyűjtött a monarchia maradéktalan visszaállításáért. Zalaegerszegi plébánoskodása során mindvégig szobája falán függött Habsburg Ottó koronaherceg képe.

Mindszenty királypártisága érthető. Sokan avítt felfogásúnak, a múlt emberének tartották, holott arról volt szó, hogy a Trianon utáni Magyarország talpraállítását államszövetségi keretek közt vélte megvalósíthatónak. Horthy Miklós és gr. Bethlen István miniszterelnök az országot politikailag és gazdaságilag ugyan konszolidálták, sőt: kiemelték a trianoni mocsárból, és ismét növekedő pályára állították, de az európai nagypolitika, Hitler hatalomrajutása és a kisantant a magyar szándékot zsákutcába kényszerítette.

Mindszentyt a harmincas években már a náci térnyerés aggasztotta, és osztrák–magyar együttműködéssel szerette volna megakadályozni, hogy a Kárpát-medence elszigetelődjön Rómától és a Nyugattól. Konzervatív társadalomfelfogással

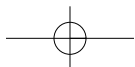

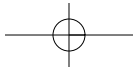
a „békeidők” rendjét, hierarchikus felépítését, az alacsonyabb társadalmi osztályok fokozatos felemelését és bizonyos összetartó fegyelmet szorgalmazott, márpedig az az 1867-es kiegyezés után a királyság keretei között valósult meg. Mindezt bőven alátámasztották 1919-es élményei: a Károlyi-kormány idején történő letartóztatása és internálása, a polgári radikálisok rövidlátó, sőt, kifejezetten hazaáruló tevékenysége, majd a tanácskormány bolsevik népbiztosainak rövid életű véres uralma. Az akkori zalaegerszegi hittanár a hírhedt Szamuely Tibor gyilkos páncélvonata előtt csak azért menekült meg, mert az akasztások és agyonlövések idején Szombathelyen tartózkodott.

Veszprémi püspökként – a II. világháború vége felé – következetessége alapján került szembe a szélsőjobbal. Ahogy korábban szót emelt a zsidók érdekében, úgy tiltakozott a lényegében ateista, náci zsoldba szegődő nyilaskormány megnyilvánulásai, főképp a deportálások ellen, a magyarországi nagynémet Volksbund szervezkedése ellen, s hogy a Dunántúlt egy vesztes háború végén hadszíntérré változtassák. Nem volt hajlandó felesküdni a Szálasi-kormányra, majd memorandumban ellenezte a hadműveletek folytatását, melyet rajta kívül Apor Vilmos győri és Shvoy Lajos székesfehérvári püspök, valamint Kelemen Krizosztom pannonhalmi apát írt alá. Letartóztatását és a sopronkőhidai fegyházba hurcolását főképp ennek köszönhette – de annak is, hogy Szálasi Ferenc nemzetvezető igényt tartott a veszprémi püspöki palotára. Papjaival a szovjet csapatok érkezése egy soproni zárdában találta, végül székéren és gyalogvást jutott a kifosztott Veszprémbe.

Gazdag főpapként került a sopronkőhidai fegyházba, onnan az Isteni Megváltó Leányai zárdába. Szabadulásakor az egyházmegye mindenétől megfosztott koldus-szegény püspöke 550 pap és 600 iskola fenntartójaként a legsúlyosabb gondokkal szembesült. A falvakat járva lerombolt házak, templomok, iskolák százaival, megerőszkolt nők ezreivel találkozott. Mindez tovább erősítette a bolsevizmussal és a Szovjetunióval szemben táplált ellenszenvét, egyúttal eldöntötte a megszállókhoz és hazai kollaboránsaikhoz fűződő viszonyát. Közben, 1945 tavaszán három katolikus főpap – köztük Serédi Jusztinián – egyszerre hunytak el. Minthogy a rangidős kalocsai érsek világossá tette, hogy nem kíván magyar egyházfő lenni, az utódlás viszonylag rövid idő, öt hónap alatt dőlt el: 1945. augusztus 16-án XII. Pius pápa Mindszenty mellett döntött. Az elpusztított kontinensen formálódó hatalmi viszonyok és a Közép-Európát fenyegető szovjet térnyerés közepette tiszta életű, erős kezű főpapra volt szükség. A veszprémi püspök melletti szentszéki állásfoglaláshoz járult korábbi legitimizmusa, illetve hogy sohasem azonosult Horthy Miklós kormányzói szerepkörével, továbbá közismert náci- és nyilasellenessége is. A néhai miniszterelnök, Antall József édesapja, id. Antall József akkori kisgazda helyettes államtitkár így jellemezte: „Mindszentyvel a magyar egyház élére egy acélember került.”

Politikai kifogást aligha lehetett volna ellene támasztani, hiszen az általa évtizedek óta tanúsított társadalmi szolidaritás, a szegények felkarolása, mindenfajta kisebbség védelmezése és apostoli jellegű magatartása közismert volt. Tudtak a veszprémi püspöki birtokok nagy részének felosztását célzó tervéről, melyet

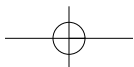
a haditermelés érdekeire hivatkozva a nyilas kormány hiúsított meg, és arról, hogy nála puritánabb életvitelű főpap a kora középkor óta aligha szolgálta az eklézsiát. Mindszenty kinevezését táviratban üdvözölte Dálnoki Miklós Béla tábornok, miniszterelnök, az új esztergomi érsek tömör válasza pedig tökéletesen kifejezésre juttatta a múltban gyökerező státusfelfogását: „...az ország első közjogi méltósága hazája rendelkezésére áll. Hercegprímás.” Legitimizmusára vall, hogy kinevezésekor az utolsó magyar király, Károly fiának, Habsburg Ottónak is írt, mégpedig a „felség” szóhasználattal, ami a főhercegeknek járó „fenséggel” szemben trónvárományosi elismerést jelent, és politikai állásfoglalására utal.

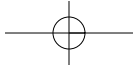
Mindszenty nyílt királypártisága a köztársaság 1946. február elsejei kikiáltásáig tartott; a körülményeket akkor realizálta, és szakítva korábbi vélekedésével a parlamenti demokrácia hívévé vált, ami nem kis teljesítmény az alkotmányos monarchia meggyőződéses támogatójától. Mégsem lehet meghaladott eszmék és államforma hirdetésével vádolni, mert számára a királyság nem az elnyomás eszköze és történelmi díszlet, hanem a stabilitás biztosítója és – hasonlóan az Egyház felépítéséhez – a társadalom másfél évezrede létező fundamentuma volt. A kardinális az öröklődő királyság eszméjében látta megvalósíthatónak, hogy az ország ne váljon a korrupció és állandó hatalmi harcok martalékává.

Ám a közép-európai változások más irányba haladtak. A szovjet befolyás, a gyarmati uralomhoz hasonló berendezkedés és valamiféle birodalmi helytartó rendszer kiépítése nemhogy a restaurációt zárta ki, de a nyugati típusú többpárti demokrácia létrehozását is, nem beszélve az ország függetlenségéről. Szűkebb történetéskörökben ma is hirdettek nézetek ellenére Mindszenty tökéletesen tisztában volt a geopolitikai realitásokkal. Nem azok félreértése miatt, hanem elvi okokból küzdött a náci és kommunista-államszocialista eszmék ellen. Egyrészt mártírképű, puritán individuuma, másrészt az Egyház küldetéses képviselője indította arra, hogy felvegye az általa is jórészt kilátástalannak ítélt harcot az embertelenség bármely megnyilvánulásával és a terjedő ateizmussal. Utólag mondhatni: a jövő embere volt, hiszen ha a gyors változásokban nem is hitt, de mindvégig bízott a (közel)jövő átalakulásaiban, vagyis abban, hogy Magyarország előbb-utóbb visszatér a jogállamiság talajára, és a szabad vallásgyakorlás, a hitélet minden megnyilvánulása, az egyházi oktatás, gyógyítás, kommunikáció és közéleti szervezkedés újra lehetővé válik.

Őt igazolja a szovjet birodalom és a trianoni utódállamok történelmileg rövid idő alatt bekövetkezett összeomlása, főképp a közép-európai rendszerváltozás, még akkor is, ha Mindszenty kitartásáról és példájáról a nem hívők nem tudnak, vagy azt nem óhajtják tudomásul venni. Ugyancsak őt igazolja az 1956-os forradalom és szabadságharc előtt többször felajánlott amnesztia visszautasítása – utoljára két hónappal a felkelés kitörése előtt –, hiszen ha a feltételeket elfogadja, épp egy sorsdöntő pillanatban válik hiteltelessé.

'56-ról sokféle elemzés látott napvilágot. Számtalan könyv, film, dokumentumműsor szól a párt széteséséről, a hadsereg és a rendőrség egy részének átállásáról, az egyetemisták, munkások, parasztok, értelmiségiek és közalkalmazottak, kivált a pesti srá-

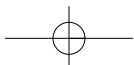

cok hősiességéről. Ezzel szemben alig esik szó az Egyház, ezen belül a bíboros szerepéről, mivel csupán öt napig volt az események résztvevője. Magyarországon ma közel hétmillió ember vallja magát római katolikusnak. Akkor sokkal többen voltak, s még éltek azok a generációk, melyek jól emlékeztek a kardinális háború előtti és utáni munkásságára, karitatív tevékenységére, puritán életvitelére, és karizmájára, mely tömegeket volt képes magával ragadni. Tudtak megkínzatosításáról, peréről, börtönveiről, elvhűségéről és kitartásáról, mely a hívek milliói számára példaként szolgált.

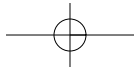
HARCAI A LOPAKODÓ, MAJD NYÍLT DIKTATÚRÁVAL

1945. október 7-ei székfoglalójában az ország első zászlósurának nevezte magát. Hercegprímásként az alkotmányos jogfolytonosságot képviselte: ebben a minőségében használta a kifejezést. A nádori tisztség eltörlése óta közjogilag valóban övé (lett volna) a főhatalom, ha Horthy Miklós 1921-ben törvénybe iktatott kormányzói funkciója nem írja felül. Csakhogy azt egyfelől nem ismerte el, másfelől Horthy brit fogságban volt; tisztségét az ideiglenes kormány és a szövetségesek megszüntették. Ezért próbált a bíboros a legrégebb jogalapra visszatérni. Valójában magyar egyházfői jogkörére és feladataira gondolt, de hagyományos szóhasználatát egyértelműen anakronisztikusnak vélték. A kifejezés heves támadások céltáblájává tette, holott a zászlósúri cím addigra rég kiüresedett, s még az első világháború végéig megmaradt királykoronázási jogot sem tartalmazta. 1945-ben az államfőt illetően jogi vákuum volt, minthogy a névleges hatalom a Szövetséges Ellenőrző Bizottság, a tényleges a megszálló szovjetek kezébe került (a britek a választásokig az ideiglenes kormányt sem ismerték el). E zavaros helyzetben kétségkívül a hercegprímás képviselte a jogfolytonosságot, s ekként – valamint személyes adottságainál fogva – sikerült pártokon felülálló erkölcsi tekintélyként tevékenykednie.

A háború végén, a szovjet győzelem és megnövekedett befolyás nyomán a baloldali gondolkodás vált uralkodó tendenciává Európában. Ehhez, de még a westminsteri-típusú demokráciákhoz sem illettek Mindszenty konzervatív nézetei, a keresztény gondoskodáson alapuló felfogása és „atyailag gyámolító” személyisége. Tudta-e, vagy sem? – sose fog kiderülni. Mindenesetre járta a maga útját és próbálta a kivérett, szétzilálódott magyar társadalmat és egyházát újjászervezni. Az egykamarás Nemzetgyűlés létrehozásakor megszűnt a Felsőház, a katolikus főpapok a törvénytervezeterekről még véleményt sem nyilváníthattak. A kardinális ennek ellenére (vagy éppen ezért) az újjépítésben főszerepet szánt a Katolikus Egyháznak s főpásztoraként természetesen saját magának. Esztergomi érsekként kiadott legelső körlevelében a formálódó demokrácia hiányosságaként az istentagadást, a kommunista eszmék terjedését és politikusai működését, valamint a rendőrség túlkapásait nevezte meg. Súlyos kifogása volt, hogy Magyarország államformájáról a békeszerződés aláírása előtt, népszavazás mellőzésével döntöttek. A lehető legkeményebben tiltakozott az emberi jogok megsértése és a deportálások ellen (egyetlen európai főpapként a szudétanémetek és a magyarországi svábok kitelepítése ellen is, sorsukat a zsidókéhoz hasonlítva). Elsőként tette szóvá a szerbek bácskai véreng-

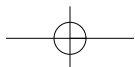
zését. A csallóközi-mátyusföldi magyarság ügyében odáig ment, hogy személyes meghallgatást kért Benes csehszlovák köztársasági elnöktől, hiába. Ugyanígy hiába fordult a brit uralkodóhoz, az USA elnökéhez és így tovább.

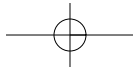
Magyar egyházfőként úgy vélte, hogy a szovjet megszállás körülményei közepette, a semmibe vett alkotmányos tényezők híján országos ügyekben egyedül ő hivatott megszólalni. Előbb sorra látogatta az internálótáborokat és a börtönöket, majd szót emelt a foglyokért és az ártatlan elítéltekért. Súlyos kritikával illette a magyar büntetőjogban addig ismeretlen, a diktatúrák statáriális véstörvénysekeire emlékeztető népbíráskodást, míg körülötte és az Egyház körül egyre jobban szorult a hurok. 1945-ben a szovjet hírszerzés meg akarta gyilkoltatni, majd a tervet egy időre félretették, és a Szentszéket igyekeztek rávenni, hogy rendelje Rómába. Az ÁVO, illetve ÁVH elődje, a Katonapolitikai Osztály külön Mindszenty-csoportot szervezett. Szabályos besúgóhálózatot telepítettek köré, így minden lépéséről tudtak – ahogy a bíboros is tudott az őt körülvevő kémekről. Még a Püspökari Konferencia egy máig nem ismeretes tagja is írt jelentéseket az ott elhangzottakról, ugyanígy az érseki titkárság egy tisztviselője és néhány kispap.

Ilyen körülmények közt szervezett százezres zarándoklatot, milliós körmenetet, életet lehelt a katolikus sajtóba, feltámasztotta a hívők egyesületeit, és létrehozta a Katolikus Szülők Vallásos Szövetségét, templomokat és iskolákat építtetett újjá, erőteljesen ösztönözte a papképzést. E szerteágazó, hosszú évtizedekre elegendő munkához nem egészen három esztendő adatott neki. Tevékenysége középpontjában kezdettől fogva az evangelizáció állt, melyet prófétaibuzgalommal végzett. Ez biztosította számára azt a kikezdzhetetlen erkölcsi tekintélyt, mely az egész ország öntudatának forrásává vált. E társadalmi osztályokon, sőt, a történelmi egyházakon átívelő presztízzsel a baloldali pártok egyszerűen nem tudtak mit kezdeni. Mindszentyt a reformátusok „igaz magyar reformátusnak” és „tiszteletbeli reformátusnak” nevezték, míg a székéből eltávolított protestáns püspököt, Ravasz Lászlót a kollaboráns Ordass Lajos váltotta fel. A kardinális volt az első, aki gyakorlatba ültette az ökuméné gondolatát azzal, hogy lapjában református híreknek is helyt adott, míg a protestáns kiadványok katolikus információkat közöltek. A történelmi egyházak Mindszentyhez köthető összefogása súlyosan zavarta a totális diktatúrára és intézményes ateizmusra törő kommunisták terveit, mert helyreállította az emberi tartást, reményt adott és önálló cselekvésre buzdított. Egy vesztés háború után jócskán erősítette a magyarságtudatot is, szemben a minden szinten sulykolt szovjet típusú internacionalizmussal.

A bíboros első tévedése a magyar katolikus egyház idealizálása, mely a háború előtt utoljára 1934-ben, az Eucharisztikus Világkongresszus során volt képes teljes fényében felragyogni. Az esemény valóban a középkor nagy zsinataira emlékeztetett – főképp díszleteiben és a lelkendező sajtóban –, de ahogy sok száz éve, úgy akkor sem tudta a háború útját állni. Holott a zsinatok mindenkori célja a dogmák és a hitélet tisztaságának megőrzése mellett a béke biztosítása, illetve annak feltétlen szorgalmazása.

Akkoriban az Egyház világszerte elerőtlenedett – nem csak a keleti blokkban –, s ezt nem ismerte fel idejekorán Mindszenty. Továbbá azt sem, hogy a Szovjet-

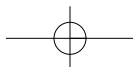
uniót megszerzett pozícióiból csak egy újabb világháború mozdíthatja el, melynek a kivérezett Európában nincsenek esélyei. Saját önéletírása és a róla szóló tengerenyi irodalom ellenére talán sose fog kiderülni, meddig bízott a Szentszékben és a Nyugatban, meddig a hívek tömegeiben, s milyen tudatosan kereste a jövő érdekében vállalt mártíromságot. 1947-től kezdve tapasztalható ez a szándék – erről maga ír feljegyzéseiben – mivel akkortájt már a szovjet célokkal, a Nyugattal, sőt, a papság egy részével szemben sincsenek illúziói. Úgy tervezte, hogy bebörtönzése, esetleges kivégzése ellenére a végsőkig kitart. Ha másként nem, személyes sorsával akart az ország javára cselekedni, mint a hitvallók, akik haláluk után váltak példává és a híveket vezérlő erkölcsi eszmévé. Elmehetett volna Rómába, a nyugati zónába, bárhová, mégsem tette.

Mindenesetre az ellene szervezett tömegtüntetéseket, sajtóhadjáratot, saját 15 éves unokahúga kikényszerítetten elítélő szavait ő sem hagyhatta figyelmen kívül. Döbbenetek a minden korszakra, különösképp az akkor időkre érvényes szavai: „Az igazság mindig igazság marad... de a hazugság hazugság, ha milliók hirdetik, milliók erőszakolják és százmilliók veszik is be” (vö. Jézus–Barabbás példázat). Ennek is tulajdonítható, hogy politikai, majd fizikai mozgástér híján a kommunisták minden javaslatával szembeszegült. Csalódnia kellett az általa fenntartásokkal támogatott kisgazdáknak, keresztény néppártiaknak és szociáldemokratáknak is, akik akarva-akaratlan a diktatúra szálláscsinálói lettek. A háborút követő letargia, gyávaság, megfutamodás, elvtelen nemzetközi politikai alkuk, hatástalan szentszéki tiltakozás, nyers erőszak, s még számos ok nyomán a bíborosnak mint magyar egyházfőnek egy totális elnyomó gépezettel kellett szembenézni. Más kiút, mint a mártírsors vállalása nem létezett.

Kétségtelen: a Szovjetunióknak eleinte érdekében állt, hogy európai tárgyalópartnernek tekinssék. Nem záratta be a templomokat, nem szüntette meg a hitoktatást stb., de Mindszenty mindezt a megszálló kegyeként fogta fel (az is volt), átmeneti engedelménynek tartotta (igaza volt ebben is), és a lehető legkeményebben reagált. Sérelmi politika ez a javából, de elfogulatlan historikusok szerint egyszerűen nem volt más lehetőség.

Eljátszhatunk azzal a történelmietlen gondolattal, mi lett volna, ha a bíboros rugalmasabb magatartást tanúsít, s oda jutunk: a szovjet fegyverekkel megtámogatott kommunista diktatúra ugyanúgy bánt volna Mindszentyvel. Maga az Egyház állt Rákosiék útjába, nem egy személyiség. A kardinálishoz hasonlóan jártak el az engedékenyebb Beran prágai érsekkel és a lengyel Wyszynski bíborossal. Utóbbi minden érdeme ellenére sem tudott olyan fénylő példává válni, a mélyen katolikus Lengyelországban sem, bebörtönzése ellenére sem, mint Mindszenty hercegérsek, a következetes ellenállás élő szimbóluma. Hogy mit jelentett ez az akkori rejtőzködő Magyarországon, legfeljebb becsülhető, mert a diktatúra az Egyházzal együtt eltaposta a legcsekélyebb látható ellenállást is.

A baloldali pártok jól tudták, hogy a háború után a papság ugyan meggyengült, de a vallásos hit megerősödött, az emberek kiutat kerestek a válságból, és mint annyiszor, a templomokban találtak lelki menedéket. Ezt a totális hatalmi helyzetbe kerülő MKP valós ideológiai veszélynek, a kiépülő diktatúrát akadá-

lyozó tényezőnek tartotta, nem ok nélkül. Rákosi Mátyás főtitkár a központi vezetőség előtt 1948. november végén tartott beszédében így fogalmazott: „Annak a türelmi politikának, mely elnézőbben kezelte a papi vagy bíbornoki talárban garázdálkodó kémeket, árulókat, valutacsempészeket és a Habsburgok visszahívóit, a fasisztákat és a régi rend híveit – ennek a politikának vége. Ha Mindszentyvel az egyház nem csinál valamit a legközelebbi hetekben, akkor majd csinálunk mi!” Persze addigra már rég eldöntötték a bíboros sorsát, az Egyház oktatási és karitatív intézményeinek bezárását, a szerzetes- és apácarendek feloszlását, a katolikus sajtó- és könyvkiadás megszüntetését, a hitvalló egyesületek szétverését.

Mindszenty keresztény tudatossága mindenütt feladatot keresett. Szónoklatai a helyzethez, de nem főpásztorhoz illően eltávolodtak a hitbuzgalomtól és a viszonyokat kíméletlen kritikával illették. A baloldali pártok és társutasaik ráébredtek, hogy nem a jobbközép, hanem a Mindszenty vezette katolikus Egyház az egyetlen konzervatív erő, mely képes mederbe terelni az ellenállást. Eleinte sikeresen irányította mind a hitélet, mind az egyházszerkezet újjáépítését és a caritást, de kérlelhetetlen egyénisége szembefordította a megalkuvó kisgazdákkal, sőt a Barankovics István vezette kereszténydemokratákkal is. Végül a Demokrata Néppárt nyilvánosan elhatárolódott tőle, ami legalábbis megkönnyítette a baloldal dolgát: egyidejűleg tudott leszámolni a konzervatív és az ún. „haladó” katolicizmussal. A bíboros ekkor jegyezte meg: „A katolikusok elé egy jelző illik, semi más. Ez a jelző: római.”

Eltávolításához a gyilkosságtól, a megrendezett balesettől és a pszichiátriai kényszerkezeléstől Rómába rendeléséig számos terv született, végül a koncepciók per a kommunista párt központi vezetőségének a politikai döntése volt. Kimenetele a széles körű nemzetközi tiltakozás ellenére sem lehetett kétséges: a bíborost első- és másodfokon egyaránt életfogytiglani börtönre ítélték. A kommunisták belső hatalmi harcuk során nem kímélték saját elvtársaikat sem, hát még a „reakció” gyűlölt alakját, Mindszentyt, a hit élő szimbólumát, az ellenállás karizmatikus személyiségét.

Az eljárás nemcsak ellene irányult, hanem a papság ellen, sőt, egész Kelet-Közép-Európa, a szovjet blokk valamennyi híve ellen. Rettenetes bizonyásgul szolgált: egyetlen történelmi egyháznak sem áll módjában megvédeni önmagát és követőit. Ugyanakkor súlyos csorbát ejtett az USA és Nyugat-Európa erkölcsi tekintélyén. Nyilvánvalóvá tette, hogy a parlamentáris rendszerek is meghajolnak a hatalmi realitások előtt. A bíboros és környezete ellen alkalmazott módszerek: a kínzás, a gyógyszerelés, a konstruált vádaskodás a közvélemény előtt még nem volt ismeretes, de ahogy az országban sokan gyanították, a Nyugat bizonyosan tudott róla, különösen a szentszéki diplomácia és az angol–amerikai hírszerzés. Jóval később derült ki, hogy Mindszenty meg nem alkuvása, a lemondása fejében felkínált szabadonbocsájtás és az emigráció elutasítása az életút szerves része, vagyis – túlzás nélkül – a nemzettel történő maradéktalan azonosulás. Márpedig így cselekedni másként, mint tudatosan, nem lehet. Lényegében ez emelte ki más korszakos főpapok közül, éppúgy, mint a halált is vállaló Nagy Imre miniszterelnököt.

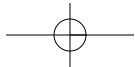
1956-OS SZEREPVÁLLALÁSA ÉS KÖVETSÉGI ELZÁRTSÁGA

A hercegprímás abban az esztendőben már a szögesdróttal kerített felsőpetényi parkban tartózkodott. Újság nem járt, rádiót nem hallgathatott. Október vége felé az őrség egyre komorabbá és nyugtalanabbá vált, de egyelőre nem történt semmi. A forradalmi fiatalság nem emlékezhetett Mindszentyre, mivel elítésekor gyermek volt, legfeljebb középiskolás. Érdekes, hogy a bíborost még az első püspöki körlevelek sem említik.

A forradalom híre október 28-án jutott el a faluba. Két nappal később az ávós parancsnok bejelentette, hogy a hercegprímás fogvatartása törvénytelen, majd az őrség egyszerűen megszökött. Ekkor jelent meg a közeli Rétságáról egy páncélos alakulat a később kivégzett Pálinkás, azaz órgr. Pallavicini Antal őrnagy vezetésével. Laktanyájukba, másnap a budai prímási palotába szállították. Itt egycsapásra az érdeklődés homlokterébe került. Híres rádióbeszédét november 3-án este 8 órakor élő adásban közvetítették a Parlamentből, másnap hajnalban a fővárosba vonultak a szovjet csapatok. A kardinális titkárával, a később életfogytiglanra ítélt dr. Turchányi Egonnal november 4-én éjjel – Tildy Zoltán miniszterelnökhelyettes sürgős hívását követően – a Parlamentbe hajtatott. Az épületet az előrenyomuló szovjet páncélosok miatt ki kellett üríteni. Mindszenty az országházat az utolsók közt hagyta el. Kocsija eltűnt, a Budára vezető hidakat lezárták. Reggel 8 órakor a közeledő tankok elől menekült az amerikai nagykövetségre; azért oda, mert az volt a legközelebb. Más politikusok közt ott találta Kovács Bélát, a Kisgazdapárt főtitkárát, aki hét évet töltött egy szibériai gulágon. A kardinális menedékjogot kapott – de csak ő. A többieknek a követséget el kellett hagyniuk, Kovács Bélának is, aki baranyai szülőfalujába menekült, majd elfogták, a Szovjetunióba hurcolták és ismeretlen helyen kivégezték.

A forradalom és szabadságharc leverésekor nevezetes rádióbeszédét eredeti értelméből azonnal kiforgatták, főképp azzal vádolva, hogy a királyság visszatérését és az egyházi nagybirtok helyreállítását szorgalmazta, miközben épp az ellenkezőjéről volt szó. Az USA követségen Eisenhower elnök órákon belül – az amerikai joggyakorlatban szokatlan módon – menedékjogot biztosított neki; ezzel közel 15 éves elzártsága vette kezdetét. Az első napokban még tarthatott egy nemzetközi sajtóértekezletet, melyen újságírói kérdésekre válaszolva leszögezte: Nagy Imre kormányát tartja törvényesnek, nem a szovjet fegyverekkel kikényszerített Kádár-rezsimét. A követségen rengeteget dolgozott, tízkötetes magyar történetet szerkesztett, megkezdte önéletrását és a kor kommunista vezéreinek elemzését, megtanult angolul, és szentbeszédeket tartott környezetének, de a diplomáciai védettség nem tett lehetővé semmilyen nyilvános szerepvállalást.

Az Egyesült Nemzetek Szervezetében folyó erőtlen huzavonától és néhány nyugati politikustól eltekintve igazán egyértelműen csak a pápa, Montini érsek (a későbbi egyházfő), a New York-i Spellman bíboros és Habsburg Ottó, a Nemzetközi Páneurópai Unió elnöke állt mellé. A két főpap többszázézer fáklyás tüntetéseket szervezett, Spellmann kétszázézer embert térdeltetett imára a New York-i utcákon, sőt az amerikai zsidók is százezres felvonuláson tiltakoztak.

1965-ben kiújult a börtönökben szerzett tuberkulózisa. Követségi tartózkodása az amerikaiaknak egyre terhesebbé vált, mert a Nyugat már a Szovjetunióval, illetve a konszolidálódó Kádár-rendszerrel való kiegyezésre törekedett. Hosszas diplomáciai huzavonára került sor, bevonva a Vatikánt, majd a felek Mindszenty szabadonbocsájtásáról hat évvel később, 1971. szeptember 9-én határoztak. Addigra az MSZMP számára a primás érdektelenné vált; nemhogy őt, de a Katolikus Egyházat is sikerült tömegtámogatását veszített, a múltat megtestesítő gyenge szervezetté degradálni. Puhan amerikai nagykövet diplomatától szokatlan brutalitással sürgette a „makacs, merev öregember” eltávolítását. Végül a szentszéki diplomácia is hajlandó volt a herceg-érsek ügyét elkülönítve kezelni a magyar Egyház problémáitól. Így annak ellenére, hogy Mindszenty rá jellemző következetességgel súlyos betegen sem volt hajlandó a szabadon bocsájtása fejében támasztott három követelésnek eleget tenni (kegyelmet kér, örökös szilenciumot fogad, lemond érseki címéről), Nyugatra távozhatott.

MINDSZENTY AZ EMIGRÁCIÓBAN

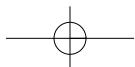
1971. szeptember 28-án hagyta el Magyarországot, s nyomban VI. Pál pápához utazott Rómába. Kitorő örömmel, zajos ünnepléssel fogadták. A nyugati sajtó egy része mártírként írt róla, mások mint idejétnúlt személyiséget emlegették. Akkor hangzottak el a pápa elhíresült, Mindszenty önéletírásában és másutt sokat idézett szavai: „Te vagy és maradsz az esztergomi érsek és Magyarország pímása.” Ennek ellenére, a róla és nélküle kötött megállapodás alapján a szent színóduson nem szólalhatott fel, és nem tarthatott nyilvános misét.

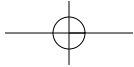
Rómából ment végleges lakhelyére, a bécsi Pazmaneumba. Emlékiratait írta, négy földrészen végiglátogatta a világ magyarságát, és lelkipásztorkodott, mint bármely kispap, a hazai eseményekre azonban nem tudott számottevő befolyást gyakorolni. A levett és véresen megtorolt '56-os forradalom következményei, az új generációk hiányos történelemismerete, a kádári gulyáskommunizmus és a cenzúra még a „békepapok” által uralt egyháztól és a hívektől is sikeresen szigetelte el. Ám a nyugati magyarság mártírként és hazafiként ünnepelte; tízezrek akartak a bíborossal találkozni, áldását kérni és meghallgatni.

Mai szemmel nézve meglepő: a magyar kormány itthon elfeledett személye és munkája ellenére, egyes megnyilvánulásai alapján és az „Emékirataim” utolsó kötetének megjelenésekor erélyesen tiltakozott; mintha tartott volna a bíboros legcsekélyebb befolyásától is.

ELMOZDÍTÁSA PRÍMÁSI ÉS BÍBOROSI SZÉKÉBŐL

Egyházi és világi körökben ma is ez váltja ki a legnagyobb vitát, ezért érdemes csupán a tényekre szorítkozni. Mindszenty József 1972 márciusában betöltötte nyolcvanadik életévét. VI. Pál pápa a főpásztorok lemondását írta elő, hetvenöt éves koruktól. A bíboros akkor, 1966. november 14-én levélben kérte a Szentatyát, hogy esztergomi érsek maradhasson a korhatáron túl is. VI. Pál a kérést teljesítette.

Mindszentytől öt évvel később, nyolcvanévesen mind a pápa, mind a magyar kormány lemondását remélte, de székéhez erkölcsi-politikai okokból egyaránt ragaszkodott. Róma ugyan támogatta az érsek körútjait és a nyugati magyarság lelkigondozását, de a Kádár-rezsim ragaszkodott a korábbi megegyezés egyik pontjához, miszerint a bíborosnak a korhatár elérésekor távoznia kell. Nem csak a magyar kormány – az egész államszocialista blokk, élén a Szovjetunióval óriási nyomást gyakorolt a Vatikánra, hogy a kardinálist távolítsa el, és ettől tett függővé minden egyházi megállapodást.

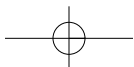
Ahogy Mindszenty a maga egyszemélyes szabadságharcát vívta követségi elzártsága során, úgy küzdött a magyar ügyért a bécsi Pazmaneumban és a világ minden részén. Sorsa a lengyel Wysinsky bíboroséhoz hasonlítható, egy jelentős különbséggel. Wysinskit is bebörtönözték, majd kiengedték, ezután az első egyházfejedelem volt, aki kiegyezett a kommunistákkal, és elismerte a fennálló helyzetet. Ezért ugyan pápai intésben részesült, de szólhatott a hívekhez, és szervezhette a lengyel egyházat. Ugyanakkor Mindszenty semmiképp sem akart a rendszer tettevéstársává lenni, inkább vállalta a kínvallatást és a börtönt.

Közkeletű tévedés, hogy a pápa Mindszentyt épp letartóztatása 25. évfordulóján mozította el, és nevezte ki egykori sopronkőhidai rabtársát, Lékai Lászlót. A hercegprímás letartóztatására 1948. december 26-án került sor, míg az esztergomi érseki széket VI. Pál bizalmas levelében (melyet Franz König bécsi érsek adott át) 1973. december 18-án nyilvánította megüresedetté, illetve azt a döntés közreadásához kötötte. A kardinális a levelet december 30-án vette kézhez, Lékai kinevezését 1974. február 5-én hozták nyilvánosságra. Mindez nem a dátumokkal való bűvészkedés, hanem a történelmi pontosság dokumentuma.

Egyfelől Mindszenty következetessége, másfelől az egyházfő döntése és a kötelező engedelmisség: e kettő közt kell hidat verni történész kutatónak és filmkészítőnek egyaránt. Kétségtelen: vannak helyzetek, mikor a szembeszegülés hosszú távon megrendítőbb és eredményesebb, mint a belenyugvás. Csakhogy a Katolikus Egyház kétezer éves hierarchiája a fegyelmen és az engedelmisségen alapul. Ezt maga Mindszenty József, a hittanár, plébános, apát, püspök, érsek és bíboros tudta leginkább, aki diákjaitól és papjaitól egyaránt feltétlen engedelmisséget követelt, továbbá teljes körű, maradéktalan odaadást várt el a hívektől is. Mi több: a jézusi tanítás és a keresztény erkölcs szellemében rendreutasított papot, poltikust, főispánt, miniszterelnököt (Imrédy Bélát), bárkit, aki letért az általa helyesnek vélt útról.

A pápai elhatározás mellett szól egy igen lényeges érv: az államszocialista rendszerek egyházainak újjászervezése és mozgásterük növelése, ami az adott körülmények között a katolicizmus túlélését szolgálta, köztük a papképzést, a vallásgyakorlást, a hitoktatást, egyházi esküvők tartását, keresztelést, temetést stb. Nem sokkal később az új pápa, XXIII. János nem véletlenül adta ki a *Pacem in terris* (Békét a földön) kezdetű enciklikát, melynek igen lényeges, újszerű mondanivalója (az Egyház a tévedést elítéli, de a tévedő emberrel, vagyis az államszocialista rendszerrel párbeszédet folytat) merőben más alapokra helyezte a vatikáni diplomáciát.

Ezzel nem értett egyet Mindszenty, és ebből fakadtak nézeteltérései VI. Pállal. Szilárd meggyőződése volt, hogy leköszönése nem az Egyház érdekeit szolgálja, ha-

nem a Kádár-rendszerét, sőt, az egész kelet-közép-európai szovjet blokkét, megtéveszti a világ közvéleményét, és elbizonytalanítja a híveket. Ugyanakkor a Szentszék, éppúgy, mint a magyar kormány, a bíboros lemondását jelentette be, ez pedig egyszerűen nem volt igaz. Mindszenty József tiltakozása és nyilvánosságra hozott érvelése ennek tulajdonítható, nem az engedelmesség megtagadásának és saját harcai előtérbe helyezésének. 1974. február 6-án kiadott utolsó nyilatkozatában csupán azt szögezte le, hogy nem önként távozott, hanem a Vatikán döntött. Vannak, akik emiatt a bíborost öntörvényűnek tartják. Csakhogy az akkori magyar és nemzetközi helyzetből, a pártállami diktatúra jellegéből és működéséből kiragadva a pápa és a hercegérsek eltérő álláspontja nem vizsgálható. Kettejük közt igazságot sem kell tenni, mert az Egyház érdeke, legkiválóbb személyiségeinek meggyőződése és a közvélemény állásfoglalása nem mindig esik egybe. Történelmileg ritka helyzet, de nem példa nélkül való. Van abban valami rosszakarat, ha valaki Mindszenty Józsefet és VI. Pált, illetve Casaroli bíboros vatikáni külügyi államtitkárt, a diplomáciai tárgyalások vezetőjét egy bonyolult politikai kényszerhelyzet alapján próbálja egymással szembeállítani. Mindhárman azt tették, amit tapasztalatuk és a helyzet diktált; különösen a magyar egyháztól elszigetelt bíboros. Nyolcvan éven felül közel százezer kilométert utazott autón, vonaton és repülőgépen. Négy földrészre látogatott, mindenütt a legmagasabb szinten fogadták, magyarok és nem magyarok tízezrei ünnepezték, köztük a kölni dóm előtt azok a Magyarországról kitelepített sváb családok, akikért egyetlen főpásztorként emelt szót egész Európában. Harminchárom év telt el, mire a megszálló szovjet hadsereg és csatlósai által kikényszerített gáztettért bocsánatot kért a magyar kormány.

Súlyos betegen is ment, ahová hívták – és hívták mindenüvé. Óriási érdeme, hogy az összmagyarságot a haza iránti együttérzésre és az anyanyelv ápolására szólította, az ifjabb generációkat világszerte evangelizálta, és élő példát mutatott. Nyolcvanhárom évesen, 1975. május 6-án hunyt el a bécsi irgalmasrendiek kórházában. Ahogy a történelem jelesei közt mások is, halála után valósággal új életre kelt. Működése a sorsfordító, emberpróbáló, forradalmi, háborús és technicista XX. században még az Egyház nagy alakjai közt is előzmények nélkül való, sőt: hősiességnek tekinthető.

Ezért szorgalmazzák papok, szerzetesek és a hívek ezrei Mindszenty József szentté avatását. Legtöbben már ma is akként tisztelik. Szobra, domborműve, emlékháza, múzeuma és kegyhelye van, melyek zarándokok tömegeit vonzzák. A róla szóló irodalom polcokat tölt meg. A Rómában élő dr. Somorjai Adám PhD. bencés szerzetes-tanár, teológus, a Szenttéavatási Kongregáció tanácsosa, a Mindszenty-eljárás szakértője és jelenlegi consultora a bíboros szentté avatásáról a következőképp nyilatkozott: „Az Egyház nem siet. Az 1271-ben elhunyt Árpád-házi Margit szentté avatását már 1272-ben kérte bátyja, V. István király. Végül Margit életszentségének elismerésére 1943-ban került sor.”

